

روشهای حقوقی حل اختلافات بین المللی

نویسنده: پوهنیار محمد فریدون سروش

چکیده

بروز اختلاف میان تابعان حقوق بین الملل به خصوص کشورها که در عرصه بین المللی یک امر اجتناب ناپذیر تلقی شده؛ اما کشورها مکلف اند تا این اختلافات را به گونه مسالمت آمیز و به دور از توسل به زور حل و فصل نمایند. منظور از روشهای حقوقی حل مسالمت آمیز اختلافات بین المللی روشهایی است که مبنا و ماهیت حقوقی دارند و اختلافات آنها بر اساس مقررات و موازین حقوق بین الملل حل و فصل میگردد. روشهای حقوقی حل اختلافات بین المللی شامل حل اختلافات ذریعه مراجع قضایی بین المللی و رسیده گی به اختلافات بین المللی از طریق داوری بین المللی میشود. محکمه بین المللی عدالت یا (International Court of Justice) به عنوان یکی از

ارکان اصلی سازمان ملل متحد عالیترین مرجع قضایی حل و فصل مسالمت آمیز اختلافات کشورها در سطح جهان تلقی میگردد و از صلاحیت ترافیعی خویش در خصوص حل اختلافات حقوقی دولتها استفاده مینماید. مزید برین محکمه مذکور با استناد به صلاحیت مشورتی خویش برای سازمانهای بین المللی نظر یا مشورت حقوقی میدهد. در کنار مرجع قضایی بین المللی مذکور کشورها میتوانند اختلافات خویش را به روش داوری بین المللی حل و فصل نمایند. رسیده گی به شیوه داوری زمانی میسر است که اصحاب دعوا توافق خویش را مبنی بر رجوع به داور طی توافقنامه یی ابراز نمایند. در عمل حل اختلافات کشورها به روش داوری بر روش قضایی غلبه داشته است که علت اصلی آن پیچیده گی روش قضایی حل اختلافات بین المللی دانسته میشود.

کلمات و عبارات کلیدی: روش، داوری، محکمه بین المللی عدالت، دولتها، اختلافات حقوقی، حل و فصل، ترافیعی، قضایی

مقدمه

هدف اساسی کلیه رشته های حقوقی ارائه راه حلهای حقوقی برای منازعات و اختلافاتی است که میان اعضای جامعه بروز میکند. حقوق داخلی با وضع مقررات و نهادهای قضایی برای تطبیق این مقررات تا حد زیادی موفق است. حقوق بین الملل با گسترده گی و پیچیده گی که در روابط و مناسبات تابعان آن دیده میشود تا حد نسبی توانسته است راه حلهای مسالمت آمیزی به اختلافات بین المللی ارائه دهد. مراجعه به داوری بین المللی و رسیده گی به اختلافات از طریق محکمه بین المللی عدالت از مهمترین دست آورد های حقوق بین الملل معاصر به شمار میرود.

جامعه بین المللی از نیمه دوم قرن بیستم به این طرف در نتیجه جهانی شدن اقتصاد و

تکنولوژی و گسترش روز افزون مناسبات بین المللی شاهد بروز اختلافات بیشتری در زمینه های مختلف اعم از تفسیر و اجرای معاهدات و کنوانسیونهای بین المللی میباشد. طبیعی به نظر میرسد که با بسط روابط سیاسی و افزایش سطح تبادلات اقتصادی نیاز به ساز و کارهای مختلفی از جمله وجود نهادهای مستقل، بی طرف، سریع العمل و کارآمد برای حل و فصل اختلافات به روش حقوقی از هر زمان دیگری بیشتر حس میگردد.

با توجه به حجم بالای اختلافات میان کشورها طی چند دهه گذشته مراجع متعددی برای حل و فصل دعاوی بین المللی ایجاد شده اند که با توجه به اساسنامه و فلسفه وجودی آنها موضوع و حیطه صلاحیت هر یک از دیگری متفاوت است. از جمله این مراجع می توان از محکمه بین المللی دائمی، محکمه بین المللی حقوق دریاهای، محکمه عدالت اروپایی، معاهده ۱۹۲۵ لوکارنو در خصوص داوری، پیمان عمومی داوری منعقد ۱۹۵۰، پروتوکول قاهره منعقد ۱۹۶۵ در خصوص داوری اختلافات کشور های افریقایی و غیره نام برد. در کنار مراجع که تذکر رفت یک تعداد مراجع قضایی تخصصی تر برای رسیده گی به موضوعات مختلف اعم از مسایل حقوق بشر، جنایات جنگی، محیط زیست، امور هوا و فضا، انترنت و تجارت الکترونیک عرض وجود نموده اند. این روند مبین اهمیت روز افزون حل مسالمت آمیز دعاوی بین المللی است.

مفهوم و ماهیت اختلاف بین المللی

نویسنده گان حقوق بین الملل از دیر زمان کوشش نمودند تا مرز مشخصی بین اختلاف سیاسی و حقوقی ترسیم نمایند؛ طوری که به اختلافی میتوان سیاسی خطاب کرد که غیر قابل رسیده گی در محکمه باشد. اختلاف حقوقی عبارت از اختلافی است که مبتنی بر قواعد معین حقوقی در مرجع قضایی بین المللی قابل رسیده گی باشد. (فن

گلان؛ ۱۳۸۹: ۵۸۹) برای درک مفهوم و ماهیت اختلاف بین المللی لازم است تا به ماهیت اختلافات بین المللی توجه نمود.

اختلاف حقوقی: عبارت از آن دسته از اختلافاتی است که بین دو یا چند تابع حقوق بین الملل در زمینه های زیر بروز کند:

- تفسیر معاهده؛

- ثبوت نقض یک تعهد بین المللی؛

- اختلاف ناشی از میزان و نوع خسارتی مربوط به نقض یک تعهد بین المللی؛

- و سایر اختلافات ناشی از موضوعات حقوق بین الملل.

۲- اختلاف سیاسی: تعارض یا تضاد منافع میان تابعان حقوق بین الملل در مورد تغییر یا اصلاح حق موجود یا ایجاد وضعیت حقوقی جدید را اختلاف سیاسی گویند؛ به عبارت دیگر، چنانچه نتوان ماهیتاً برای اختلاف راه حلی بر اساس قواعد حقوقی یافت، این اختلاف سیاسی تلقی میشود. (بیگدلی؛ ۱۳۸۷: ۵۰۳)

روشهای حقوقی حل اختلاف

به صورت عموم دو روش عمده و اساسی برای حل اختلافات بین المللی در نظام حقوق بین الملل پیشبینی شده است که هر کدام در جایگاه خود ابزارهای مناسبی برای حل مسالمت آمیز اختلافات محسوب شده و دارای مشخصات مربوط به خود هستند. این دو روش عبارتند از روش قضایی و روش داوری بین المللی که اینک هر کدام را به طور مختصر به معرفی میگیریم (فن گلان؛ ۱۳۸۹: ۵۸۸)

الف- قضاوت بین المللی

رسیده گی قضایی به اختلافات بین المللی توسط مراجع قضایی بین المللی صورت

میگیرد. وجود منابع معین (معاهدات، عرف و اصول کلی حقوق) جهت اصدار حکم، کار محاکم بین المللی را به گونه چشمگیری قاعده مند ساخته و برای رسیده گی به دعوا آیین مشخصی پیشبینی گردیده است. برای شناخت بهتر روش قضایی حل اختلافات بین المللی ضروری به نظر میرسد تا ساختار، صلاحیت و روش حل اختلافات در محکمه بین المللی عدالت به بررسی گرفته شود.

ساختار محکمه بین المللی عدالت

محکمه بین المللی عدالت همزمان با تأسیس سازمان ملل متحد مطابق به فصل چهارم منشور ایجاد گردید. هدف از ایجاد محکمه مذکور رسیده گی به اختلافات حقوقی دولتها و دادن رأی مشورتی به سازمانهای بین المللی بود. کشور های فاتح جنگ جهانی دوم به جایگزینی محکمه مذکور به عوض محکمه دایمی که به دلیل سقوط جامعه ملل پرستیژ خویش را از دست داده بود تأکید نمودند و تعهد سپردند تا از فیصله های آن حمایت همه جانبه نمایند. محکمه مذکور مطابق اساسنامه مرکب است از پانزده قاضی که توسط شورای امنیت و مجمع عمومی سازمان ملل متحد برای ۹ سال به روش اکثریت آرا انتخاب میگردند. در گزینش قضات محکمه معیار تخصص در حقوق بین الملل، مهارت کافی در مسلک قضا، شهرت نیک، سابقه قضایی در مراجع عدلی کشور کاندیدا و نماینده گی از یک نظام بزرگ حقوقی جهان در نظر گرفته میشود. (صفدری؛ ۱۳۴۲: ۶۷۴)

صلاحیت محکمه بین المللی عدالت

طوری که قبلاً نیز اشاره شد، محکمه دارای دو نوع صلاحیت است؛ یکی صلاحیت ترافیعی است که به شکل صدور حکم جهت رفع اختلاف میان دولتها صادر میشود و

دیگری صلاحیت مشورتی که عبارت از دادن نظر حقوقی و مشورتی به سوالات و مسایلی است که توسط سازمانهای بین المللی به این مرجع فرستاده میشود. مطابق اساسنامه محکمه بین المللی عدالت احکام صادره محکمه در فیصله های بعدی الزامی نمیشد؛ یعنی، برای محکمه رویه قضایی حتمی ایجاد نمیکند. (کارو؛ ۱۳۸۴: ۱۴۴) احکام صادره از جانب محکمه برای طرفین دعوا از الزامیت برخوردار میباشد؛ در حالی که نظر مشورتی محکمه برای درخواست کننده نظر مشورتی جنبه توصیه وی را خواهد داشت.

طبق اساسنامه محکمه مذکور، کلیه دعاوی که اصحاب دعوا به محکمه ارجاع نمایند درین نهاد قابل رسیده گی دانسته میشود. (اساسنامه محکمه لاهه؛ ماده ۳۴) هرچند در اساسنامه محکمه بین المللی عدالت نگاشته شده که صلاحیت رسیده گی به کلیه دعاوی را که اصحاب دعوا به آن ارجاع کنند دارد؛ اما در عمل صلاحیت محکمه از چند جهت محدود د شده است:

الف- از حیث اصحاب دعوا، یعنی صرفاً دولتها میتوانند طرف دعوا در محکمه باشند و از صلاحیت ترافیعی مستفید گردند. درین خصوص باید تذکر داد که نه تنها دولتهای عضو بلکه دولتهای غیر عضو محکمه که صلاحیت آن را طی یک توافقنامه از قبل پذیرفته باشند میتوانند دعاوی خویش را به محکمه طرح نمایند.

ب- به خاطر رسیده گی به دعوا رضایت طرفین شرط اصلی است و محکمه به شکایت یک جانبه یک کشور رسیده گی نخواهد کرد.

ج- از حیث مجرای کسب رضایت دولتها. درین رابطه میتوان به صلاحیت اجباری محکمه که عبارت است از توافق قبلی کشورها مبنی بر ارجاع دعوا به آن و به صلاحیت

اختیاری محکمه که بعد از وقوع دعوا این مرجع را انتخاب میکنند اشاره نمود.

د- از حیث موضوع دعوا، به این مفهوم که محکمه صرفاً به اختلافات حقوقی **رسیده** گئی میکند و هر اختلافی که ماهیت سیاسی داشته باشد از حوزه صلاحیت محکمه خارج خواهد بود. موضوعاتی که به محکمه قابل طرح اند؛ عبارت است از: هرگاه در خصوص مواد یک معاهده طرفین آن اختلاف نظر داشته باشند محکمه صلاحیت تفسیر آن معاهده را خواهد داشت.

هر موضوعی که به حقوق بین المللی مربوط باشد؛ مثل اختلافات ارضی، نقض قرارداد های تجاری که بین دولتها باشد، حقوق دریا ها، مسایل مربوط به حفظ محیط زیست و غیره

هر عملی که در صورت ثبوت نقص یک تعهد بین المللی شمرده شود؛ مثلاً اگر کشوری مدعی است که طرف مقابل آن آغاز گر جنگ و متجاوز است در صورت ثبوت این امر طرف متجاوز مکلف به پرداخت غرامت جنگی خواهد بود.

نوع و میزان غرامتی که باید در قبال نقص تعهد بین المللی پرداخت شود.

باید یاد آور شد که آن دسته از اختلافاتی که بعد حقوقی و سیاسی در آن شامل است توسط دو مرجع بین المللی میتواند رسیده گئی شود. در خصوص چنین اختلافات مختلط رسیده گئی قسمی است که آن بخش اختلاف که سیاسی است توسط شورای امنیت رسیده گئی شده و بخشی که حقوقی است در صلاحیت محکمه قرار خواهد گرفت. شورای امنیت و محکمه هر دو از ارکان سازمان ملل متحد بوده که وظایف آنها در تضاد با یکدیگر نیست. (شاو؛ ۱۳۷۴: ۳۶۹)

ب- داوری بین المللی

داوری از لحاظ تاریخی نسبت به روش قضایی حل اختلافات بین المللی قدامت بیشتری دارد. داوری به شکل سنتی آن در اکثر جوامع بشری وجود داشت؛ اما به شکل جدید آن در حل مسایل بین المللی در معاهده "جی" منعقد سال ۱۷۹۴ مطرح گردید. معاهده "جی" که پس از جنگهای استقلال بین امریکا و انگلستان به امضا رسید بیانگر موافقت این دو کشور در خصوص حل و فصل اختلافات شان براساس روش داوری بوده است. (موسی زاده؛ ۱۳۸۸: ۴۰۶)

داوری در طول تاریخ تحولات زیادی را تجربه نموده و به انواع مختلف مورد استفاده قرار گرفته است. داوری فردی ابتدایی ترین شکل داوری است که حل اختلاف از طریق روسای دول، مقامات مذهبی و دیپلماتها صورت میگرفت. خوبی این نوع داوری در ساده بودن تشریفات و سرعت عمل در رسیده گی به اختلاف دانسته میشد. مزید برین حکم داوری فردی به دلیل نفوذ سیاسی و قدرتی که داور دارد از ضمانت اجرایی بیشتر برخوردار بود؛ اما مهمترین نقیصه این نوع داوری معلومات محدود داور از لحاظ تخصصی و بعضاً محافظه کاری داور به دلیل منافع مشترک با یکی از طرفهای اختلاف خواهد بود.

نوع دیگر داوری که بیشتر در مورد اختلافات مرزی استفاده میشد، داوری توسط کمیسیون مختلط است. درین نوع داوری سه نفر شرکت مینمودند که دو تن از کشورهای طرف اختلاف نماینده گی کرده و نفر سوم به عنوان سرداور به موافقت طرفین انتخاب میگردد. داوران درین نوع داوری از بین قضات و حقوقدانان انتخاب میشدند.

گاهی داوری به وسیله دادگاه ها نیز صورت گرفته است. به موجب معاهده ۸ می سال ۱۸۷۱ انگلستان و امریکا موافقت کردند که اختلاف خود را در مورد تصادفات کشتیها به کمیسیونی متشکل از ۵ عضو ارجاع دهند. تشکیل این کمیسیون در ژنو به منزله دادگاهی پنداشته میشد که به موضوع اختلاف رسیده گی میکرد.

آیین داوری

آیین داوری تا حد زیادی به عوامل زیر ارتباط دارد:

موضوع اختلاف: در قرار دادهای داوری مهمترین موضوع تعیین موضوع داوری است. این امر باعث میشود تا داوران حدود اختیارات خویش را با دقت تشخیص داده و از آن فرا تر عمل نکنند.

کیفیت انتخاب داوران: برخلاف گذشته که داوران از بین سران کشورها و یا مقامات مذهبی انتخاب میشدند؛ در حال حاضر کمیسیونی از داوران متشکل از نماینده گان طرفین اختلاف و یک نفر سرداور به روش انتخابی و باموافقت جانبین تشکیل میشود.

صلاحیت داوران: صلاحیت داوران اکثر در قرارداد داوری مشخص شده و در صورت عدم صراحت قرارداد بر چنین امری خود داوران حدود اختیارات خویش را تعیین خواهند نمود. البته باید تذکر داد که تعیین صلاحیت توسط داوران نباید خلاف قواعد مصرح در قرارداد باشد.

قواعدی که مبنای حکم داوری قرار میگیرد: داوران در حل اختلافات برای استفاده از منابع برای صدور حکم دست بازتری نسبت به مراجع قضایی دارند. به این معنی که داوران میتوانند به متن قواعد از پیش تعیین شده توسط طرفین اختلاف، عرف، رویه

قضایی، انصاف و صوابدید خویش متوسل شده و حکم صادر نمایند. (موسی زاده؛ ۱۳۸۸: ۴۱۲)

خصوصیات حکم داوری

با توجه به این که داوری بین المللی یکی از روشهای حقوقی حل اختلافات بین المللی دانسته میشود حکم داوری مثل احکام صادره از جانب مراجع قضایی بین المللی از خصوصیات همچون الزامیت، قطعیت و ضمانت اجراء برخوردار میباشد. الزامیت حکم داوری: طرفین دعوا بعد از دریافت حکم داوری مکلف به لازم الاجراء بودن آن دانسته شده و باید هر نوع موانع قانونی را از حیث حقوق داخلی رفع و موجبات اجرای حکم را مساعد سازند.

نظر به این که داوری بر مبنای توافق طرفین دعوا صورت میگیرد اکثر حکم داور قطعی دانسته شده و امکان استیناف طلبی در آن میسر نیست؛ مگر این که داور از حدود اختیارات خود تجاوز کرده یا آیین داوری را رعایت نکرده باشد. ضمانت اجرا در حکم داوری در مقایسه با حکم قضایی ضعیف تر است. اجرای احکام داوری بیشتر بسته گی به حسن نیت طرفین دارد و کدام مرجع بین المللی که بر اجرای حکم داور نظارت کند وجود ندارد. (بیگدلی؛ ۱۳۸۶: ۵۱۸)

نتیجه گیری

روشهای حقوقی حل اختلافات بین المللی توانسته است نقش بسیار مهمی را در حل و فصل اختلافات کشورها ایفا کند و از وقوع درگیریها به شکل مفید آن جلوگیری به عمل آورد. در شرایط کنونی گسترش مراودات بین المللی در عرصه های اقتصادی، اجتماعی و سیاسی بر وقوع منازعات و اختلافات حقوقی تأثیر فراوانی داشته و در

صورت نبود روشهای مسالمت آمیز این اختلافات به درگیریهای نظامی منجر خواهد شد؛ از این رو، بسیاری از حقوقدانان بین المللی را عقیده بر این است که برای کار آمد کردن تعاملات بین المللی و بهینه سازی همراه با پشتوانه حقوق بین الملل، روند حل و فصل اختلافات بین المللی باید به سوی مسالمت آمیز آن با عملکرد قضایی و داوری، یعنی سیستمی کاملاً غیر جانب دارانه و کمتر سیاسی پیش رود و لازمه این کار نهادینه سازی داوری بین المللی و تقویت مراجع مستقل و کار آمد قضایی بین المللی است.

در میان دو روش قضایی و داوری عملاً مشاهده میشود که روش داوری بر روش قضایی غلبه داشته و گرایش اصحاب دعوا بیشتر به طرف داوری بین المللی است. دلیل اصلی آن را میتوان در محدودیتهایی که برای محکمه بین المللی عدالت به عنوان عالی ترین مرجع قضایی عملاً وجود دارد جست و جو کرد؛ قسمی که محکمه زمانی صالح به رسیده گی به اختلاف دانسته میشود که طرفین دعوا دولت بوده و هر دو طرف رضایت خویش را کتباً مبنی بر صالح بودن محکمه ابراز بدارند. (کاسسه؛ ۱۳۸۵: ۲۸۲)

در مقابل، داوری بین المللی برای اصحاب دعوا کدام محدودیتی قایل نیست؛ به این معنی که هم دولتها و هم شرکتهای بین المللی که اکثر طرف اختلافات قرار میگیرند میتوانند به روش داوری مراجعه کنند. مزید برین گسترده گی منابع داوری علاقمندی دولتها را به این روش نسبت به روش قضایی افزایش میدهد.

منابع

الف- کتب

- ۱- بیگدلی، رضا ضیایی. (۱۳۸۷). **حقوق بین الملل عمومی**. تهران: گنج دانش.
- ۲- شاو، ملکم. (۱۳۷۴). **حقوق بین الملل**. ترجمه وقار، محمد حسین. تهران:

مؤسسه اطلاعات.

- ۳- صفدری، محمد. (۱۳۴۲). **حقوق بین الملل عمومی**. تهران: دانشگاه تهران.
- ۴- فن گلان، گرهارد. (۱۳۸۹). **در آمدی بر حقوق بین الملل عمومی**. ترجمه محمد حسین حافظیان. تهران: جلد دوم، چاپ چهارم، نشر میزان.
- ۵- کاسسه، آنتونیو. (۱۳۸۵). **حقوق بین الملل**. ترجمه حسین شریفی طراز کوهی. تهران: نشر میزان.
- ۶- کارو، دومینیک. (۱۳۸۴). **حقوق بین الملل عمومی**. ترجمه مصطفی، تقی زاده انصاری. تهران: نشر قومس.
- ۷- موسی زاده، رضا. (۱۳۸۸). **بایسته های حقوق بین الملل عمومی**. تهران: نشر میزان.

۸- مقتدر، هوشنگ. (۱۳۷۳). **تحولات سازمان ملل متحد**. تهران: بی نا.

ب- قوانین

- ۱- اساسنامه محکمه بین المللی عدالت، مصوبه سال ۱۹۴۵
- ۲- منشور سازمان ملل متحد، مصوبه سال ۱۹۴۵